

הציונות הדתית בין חרדיות למודרנה

אמנון שפירא

מבוא

הציונות הדתית היא תנועה מהפכנית במהותה. היא נוסדה לפני יותר ממאה שנה (1902)¹ עם הקמת תנועת "המזרחי", שגרעינה הראשון היה הצעתו של הרב יצחק יעקב ריינס לייסד "ישיבה מתוקנת" שיילמדו בה לימודי חול בצד לימודי קודש. רבות נכתב על התפתחותה ורכיביה של התנועה.² במאמר זה באתי לשרטט בתמצית כמה מאפיינים טיפולוגיים, המשקפים את מאבקי הכוחות הפנימיים בשני הזרמים הבולטים בתוך הציונות הדתית, כפי שהתפתחו ביובל השנים האחרונות: "אורתודוקסיה מודרנית", שכונתה כך רשמית בפי דובריה,³ ו"חרדיות לאומית" (חרד"ל), כפי שכונתה

ד"ר אמנון
שפירא הוא מרצה
לתנ"ך במרכז
האוניברסיטאי
באריאל

- 1 תאריך זה נכון כשמדובר בציונות הדתית הממסדית. אבל בנוגע לציונות הדתית כרעיון, יש לטעון שאפשר להקדימה הרבה יותר, לפחות לימי הרבנים צבי הירש קאלישר (1874-1795) ויהודה אלקלעי (1878-1798) והעסקן הייאל-מיכל פינס (1842-1913). ראו י' כץ, לאומיות יהודית: מסות ומחקרים, ירושלים תשל"א, 'נספח מבשרי הציונות', עמ' 263-356; י' שלמון, אם תעירו ואם תעוררו: אורתודוקסיה במצרי הלאומיות, ירושלים תשס"ו, עמ' 58-91.
- 2 ראו שלמון, אם תעירו, שם, פרק שנים-עשר, עמ' 266-286, שהוקדש לישיבת לידא. התאריך של 1902 כייסוד "המזרחי" מציין את כניסת הרב ריינס להסתדרות הציונית, ואילו הישיבה בלידא הוקמה רק ב-1905, לאחר שישבה קודמת שייסד בשווייץ ואשר פעלה בשנים 1882-1884, לא החזיקה מעמד (שם, עמ' 267). לדעת שוורץ, המהפכה האמיתית של "המזרחי" לא הייתה בהקמת הישיבה בלידא, אלא במהלך פוליטי - כניסת "המזרחי" כסיעה להסתדרות הציונית (1902) - מהלך המסמן את קבלת המודרנה. ד' שוורץ, הציונות הדתית: תולדות ופרקי אידאולוגיה, ירושלים תשס"ג, עמ' 136.
- 3 יש בסיס לטענה כי אבי האורתודוקסיה המודרנית הוא הרב ש"ר הירש (1808-1888), אבי שיטת

בפי הציבור.⁴ המושג "אורתודוקסיה מודרנית" כולל שני יסודות בעלי מתח פנימי, בגלל הפער שבין המסורת המשמרת ובין המודרנה המחדשת, ואילו המושג "חרדיות לאומית" בולט בנטייתו לשימור יותר מאשר לשינוי.⁵

הדיון שלהלן יקיף אפוא את גוני האורתודוקסיה עצמה⁶ ויבחן את נקודות ההשקפה שבין שני הזרמים המרכזיים שלה, ובייחוד את נקודות המחלוקת ביניהם. כמו כן אנסה לעמוד על הכיוון שאליו התנועה האורתודוקסית הולכת ועל סיכויי הישרדותה כתנועה.

האורתודוקסיה התפתחה, כידוע, במרכז אירופה במהלך המאה התשע-עשרה כתגובת נגד להשלכות של תהליך האמנציפציה באירופה בכלל ולתנועת הרפורמה המתחזקת במרכז אירופה בפרט.⁷ יעקב כץ הוכיח במחקריו כי בניגוד למחשבה המקובלת, האורתודוקסיה אינה המשך ישיר וטבעי של יהדות ההלכה שהייתה קיימת עד המאה השמונה-עשרה, אלא שינוי יסודי שלה, לאחר שבאורתודוקסיה החדשה ("ה'חרדית'") התפתחה תגובה שהוא מכנה בשם "תגובה אפיפיורית". לפי ניתוחו, הפעלת ההלכה (בעבר) "כחוקת חיים של העדה בתקופת המסורת" הייתה מבוססת על שתי הנחות יסוד: האחת, שהציבור כולו מקבל את ההלכה; והשנייה, שיש לציבור כוח לכפות את עמדתו על הסוטים מדרך זו. שתי ההנחות האלה נתבטלו בתקופת ההשכלה.⁸ לפיכך הגיבה האורתודוקסיה בקבלת מושג הלכות מן הכנסייה הקתולית,⁹ ולפיו האפיפיור הוא מחוץ לכל משגה (infallibility), או "נמנעת משגה"; וכל זאת, דווקא בעת ירידת קרנה של הכנסייה. כך טענו גם בעלי ההלכה, שייחסו מכאן ואילך תוקף מוחלט לדבריהם, "בלי הצורך להשתיתו על ראיות מקיפות מן המקורות" (שם), ועמדה זו, שכונתה לימים בשם "דעת תורה", עתידה להיות אחת המחלוקות הבולטות שבין גישת האורתודוקסיה המודרנית לגישת החרדיות הלאומית.¹⁰

4 "תורה עם דרך ארץ", ומנהיגיה של יהדות גרמניה בתקופת האמנציפציה, במאה התשע-עשרה, בעת המעבר ממסגרות מסורתיות לחיים במסגרת המודרנה והחברה הכללית. הייש ראה בערכים כלל-אנושיים את היהדות הצרופה במיטבה, ותבע 'להסיר את' האבק המסכה [את בניין היהדות] זה מאות בשנים". הרב ש"ר הירש, אגרות צפון: תשע עשרה אגרות על היהדות, ירושלים תש"ט, עמ' עה-עו. "המודל הזה ושל "שיבה לצעירים" שלידי ישיבת מרכז הרב, שבה יש מיעוט של לימודי חולן, זכה במשך השנים לכינוי 'חרדיות לאומית' (חרד"ל), כלומר, הקפדה הלכתית בנוסח החרדי, לצד עמדה לאומית בלתי מתפשרת." י' שלג, הדתיים החדשים: מבט עכשווי על החברה הדתית בישראל, ירושלים 2000, עמ' 35.

5 אמנם, אורתודוקסיה מודרנית אינה חייבת להיות מזוהה עם הציונות הדתית: יכול אדם להיות אורתודוקס מודרני על פי הכרתו והתנהגותו, ולא לזהות עצמו עם הציונות הדתית כלל ועיקר (כמו למשל בחוגים מסוימים בארצות הברית). עם זאת, על פי התפיסה הרווחת בארץ, אורתודוקסיה מודרנית מזוהה ממילא עם הציונות הדתית, וכך נתייחס אליה כאן.

6 ראו הרב ר' לוביץ, "הכרה בפלורליזם של אמיתות" (סעיף 5 בעמדתו, להלן). על פלורליזם בציונות הדתית ראו טובה אילן, 'על חינוך לאמיתיות בחברה דתית', תרבות יהודית בעין הסערה (ספר יובל למלאת שבעים שנה ליוסף אחיטוב), עין צורים תשס"ב, עמ' 13-36, ובייחוד עמ' 23-24.

7 'צור', 'האורתודוקסיה היהודית בגרמניה ויחסה להתארגנות היהודית ולציונות 1896-1911', עבודה לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת תל אביב 1982, עמ' 41.

8 'כץ, ההלכה במיצר: מכשולים על דרך האורתודוקסיה בהתהוותה, ירושלים תשנ"ב, עמ' 18.

9 ראו גם מ' סמט, 'החדש אסור מן התורה: פרקים בתולדות האורתודוקסיה, ירושלים תשס"ה, עמ' 14.

10 למאפיינים נוספים ראו א' כהן, 'ראשית צניחת גאולתנו - דעיכת הציונות הדתית במאבק על זהות היהודית במדינת ישראל והשפעותיה לעתיד', א' כהן וי' הראל (עורכים), הציונות הדתית: עידן התמורות (אסופת מחקרים לזכר זבולון המר), ירושלים תשס"ד, עמ' 364-385; מ' הלינגר, 'דגם הדמוקרטיה היהודית מול דגם היהדות הדמוקרטית בהגות האורתודוקסית המודרנית במאה'

יש המחלקים את האורתודוקסיה המודרנית, על פי הניסיון שנקנה בארצות הברית, לשתי קבוצות משנה: לאורתודוקסיה מודרנית "פילוסופית" (או "ימנית") ולאורתודוקסיה מודרנית "התנהגותית". הקבוצה הראשונה נחשבת למקפידה במצוות ולבעלת דרך רעיונית מעמיקה, ואילו האחרת נחשבת למקלה במצוות.¹¹ המונחים האלה אינם מוכרים בדרך כלל בישראל,¹² אבל בפועל עשויה להיות הבחנה כזאת גם בארץ. ואכן, כשאנו משתמשים במונח "אורתודוקסיה מודרנית" אנו מתכוונים במודע לקבוצה הראשונה.¹³ המונח "אורתודוקסיה מודרנית" (Modern Orthodoxy) עצמו, שהובא מארצות הברית, לא נקלט בארץ כל צורכו, ונשאר חלקית, גם בגלל הצליל הלועזי שלו, בבחינת נטע זר.¹⁴ לכן יש נטייה בקרב כמה מפעילי האורתודוקסיה המודרנית להחליף את המונח בכיטוי רך יותר, המורכב ממילים עבריות, כמו "תורה וחיים".¹⁵

תגובות של הדת למודרנה

כבואם לאבחן את תופעת המודרנה הציעו החוקרים הצעות שונות. לדעת דב שוורץ, רוב ההגדרות מוצאן בשלושה אירועים היסטוריים מרכזיים: א. מהפכת ההשכלה, שהביאה להכרה בערכי המדע; ב. המהפכה הצרפתית, שהביאה להכרה בזכויות הפרט ובשוויונו; ג. המהפכה התעשייתית, שהרחיבה את אמצעי הייצור והביאה אותם לממדים שלא היו כמותם בעבר, ועוד.¹⁶ שוורץ, כאחרים, עושה שימוש בהגדרתו של סוציולוג ידוע של הדת, פיטר ברגר, שלפיו, לאור ההתפתחויות הגדולות שנזכרו לעיל, המודרנה מתאפיינת בכך שהדת אינה בגדר נתון הכרחי אלא אפשרות בלבד;¹⁷ ולנוכח

- העשרים, עבודה לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת בראילן תשס"ב, עמ' 15.
- 11 ראו ח'א וקסמן, 'הסוציולוגיה של הפסיקה - דוגמה מיהדות ארה"ב', א' דון-יחיא (עורך), בין מסורת לחידוש: מחקרים ביהדות ציונות ומדינת ישראל: ספר זיכרון ליהושע קניאל, ירושלים תשס"ה, עמ' 513-528, ובעיקר עמ' 523.
- 12 גם הרב לוביץ עושה הבחנה בין אד"ם (אורתודוקס דתי מודרני; ודומני שלו זכות היוצרים על קיצור לשוני זה) ובין ד"ל (דתי ליברלי), והבחנה זו חופפת, כך נראה, את זו של וקסמן.
- 13 א' רוזנק מציע שם חדש לכל הקבוצות שפרצו את גבול האורתודוקסיה המודרנית המוכרת, כגון "הרתיים החדשים", "תסמונת חבקר"ק" (חב"ד, קוק וקרליבך) ועוד, והוא: אורתופוסט ("אורתודוקסיה פוסט-מודרנית"). ראו א' רוזנק, 'גבולות וסטייה באורתודוקסיה', י' שלמון, א' רביצקי וא' פרייגר (עורכים), אורתודוקסיה יהודית: היבטים חדשים, ירושלים תשס"ו, עמ' 113-177.
- 14 הפעילות הממוסדת בארץ החלה בשנת תשנ"ו, שלוש שנים לפני "כנס לביא" המחודש (תשנ"ט), שהייתי מיוזמיו (לרגל יובל ה-60 של קיבוץ טירת צבי). המפגש של "כנס לביא" הראשון נערך בתשל"ה בקיבוץ לביא, ובו התכנסו חברים מהקיבוץ הדתי ורבנים משיבה-אוניברסיטה בארצות הברית לעיון בשאלות השקפה ואמונה. תאריך זה ייחשב לתאריך בסיס למיסוד הראשוני של האורתודוקסיה המודרנית בארץ. הנושאים שעלו ב"כנס לביא" המחודש השני היו אלה: מטרת הציונות הרתית; מעמד האיש; יהדות ודמוקרטיה; הנהגה רתית בחברה בת ימינו; יהדות, תרבות ותקשורת. ראו: כלביא יקום: עיון מחודש בעקרונות הציונות הרתית והאורתודוקסיה המודרנית, ספר כנס לביא השני (אסרו-חג סוכות תשנ"ט), תל אביב 2000.
- 15 אין על כך די תיעוד. ראו הגדרה דומה אצל הרב לוביץ, להלן (בסעיף 4, הדן ב"צו החיים הנורמליים").
- 16 ד' שורץ, הציונות הרתית: בין היגיון למשיחיות, תל אביב תשנ"ט, עמ' 108.
- 17 ראו Peter L. Berger, *The Heretical Imperative: Contemporary Possibilities of Religious Affirmation*, New York 1979, chap. 1-2.

המגוון הרחב של חלופות העומדות בפני האדם המודרני, "הדת היא רק אחת מהן"¹⁸. תגובת הדת למודרנה היא אפוא הציור המרכזי בוויכוח שבין החרדיות והחרדיות הלאומית ובין האורתודוקסיה המודרנית.¹⁹

כידוע, ניתנו הערכות שונות לתגובת הדת למודרנה, כמו אלה של ש"נ אייזנשטאט,²⁰ פיטר ברגר²¹ וצ'רלס ליבמן. ליבמן מייך את האורתודוקסיה המודרנית עצמה לשלוש קבוצות טיפולוגיות: א. **הסתגלות**, שלפיה "אין סתירה בין ערכי המודרניות [כגון חירות, מדע ורציונליות] לבין היהדות; אדרבא, הם מהווים חלק מהותי ממנה"²²; ב. **מידור**, תגובה ראקציונית השואפת להגן על היבטים מסוימים של החיים מפני השפעת העולם המודרני (שם); ג. **הרחבה והשתלטות**, המקבלת את המודרניות על ידי פירושה מחדש מבעד למשקפיה של המסורת היהודית, ותובעת "פיקוח על כל תחומי החיים הפוליטיים והחברתיים" (שם). לדעתו, בעבר ייצג את המגמה הזאת הרב מאיר בר אילן, ממנהיגיה הבולטים של הצינונות הדתית: "עלינו לכבוש את היהדות, את החיים היהודיים, ולהשליט את רוח התורה על השוק" (שם).

במבט כולל ובהשוואה לימינו אפשר לומר, שעמדה א מייצגת את האורתודוקסיה המודרנית, ואילו עמדה ג מייצגת את החרדיות הלאומית. לדעת שוורץ, "האידיאולוגיה הצינונית דתית חתרה לתגובה ההרחבה" מתוך מחשבה "שניתן לכפות את ערכי הדת על העולם המודרני, וכי דתי ומודרני אינם בגדר סתירה". ואולם בשל לחצי הסביבה החברתית והפוליטית, נקטה הצינונות הדתית לעתים גם את התגובה השנייה, דהיינו **מידור**.²³

אכן, מן ההיסטוריה של הצינונות הדתית²⁴ אפשר ללמוד כי הסתירה בין "דתי" ל"מודרני" היא אמנם בגדר סתירה, אבל סתירה בעלת ממד דיאלקטי המשקף מאבק בין מסורת לחידוש, המצוי בשורשיה העמוקים ביותר של הדת היהודית עצמה.

- 18 שוורץ, **הצינונות הדתית** (לעיל, הערה 2), עמ' 16.
- 19 דיון חשוב בסוגיית המתח שבין המודרנה למסורת ראו גם אצל ז' ספראי, 'דת, הלכה, מסורת ומודרנה', עין טובה: דר-שיח ופולמוס בתרבות ישראל: ספר היוכל לטובה אילן, ישראל תשנ"ט, עמ' 582-602.
- 20 לפי הערכתו של אייזנשטאט, יש ארבע דרכי תגובה עיקריות במפגש שבין מסורת למודרנה: א. גישה שלילית, התומכת בפסיביות אל מול אתגרי המודרנה; ב. גישה שלילית, התומכת בהתנגדות אקטיבית לתהליכי השוני הכרוכים במודרנה; ג. גישה המציעה התאמה חלקית ובמינונים שונים בין המודרנה למסורת; ד. עמדה המציעה טרנספורמציה של ממש בערכי המסורת, ברוח התפיסות החדשות. ראו S. N. Eisenstadt, *Tradition, Change and Modernity*, New York 1973, p. 329.
- 21 ברגר טען שהאיום של המודרנה על הדת יצר ארבע תגובות: א. תגובת המיקוח - תגובה של מעין משא ומתן, ולפיה מותר האדם הדתי על מקצת אמונתיו בעודו משמר אמונות אחרות; ב. רדוקציה - תגובה המוותרת על ההתמודדות, מתוך פיחות של המושגים הדתיים לטובת העולם המודרני, המחולן; ג. אופציה של גטו - תגובה המתחפרת בעמדותיה ותגובה של התחפרות בעמדות הדתיות-אורתודוקסיות, מתוך שימוש במינוח חילוני-מודרני; ד. אופציה של מסע צלב - תגובה התקפתית, המתעמתת עם המודרנה. ראו שוורץ, **הצינונות הדתית** (לעיל, הערה 2), עמ' 17.
- 22 'צ'רלס ליבמן, 'התפתחות הניאור-מסורתיות בקרב יהודים אורתודוקסים בישראל', **מגמות**, כז (1982), עמ' 231-250, ובייחוד עמ' 234-235.
- 23 שוורץ, **הצינונות הדתית** (לעיל, הערה 2), עמ' 18.
- 24 ואולי אפשר ללמוד זאת כבר מימי "הישיבה המתוקנת", ישיבה מסורתית ששילבה לימודים כלליים, כפי שהציע הרב יצחק יעקב ריינס בתרס"ב (ראו לעיל, הערות 2, 3).

אדרבה, הוגי רעיון האורתודוקסיה המודרנית בישראל ובארצות הברית²⁵ טוענים שסתירה דיאלקטית זו היא אבן הראשה של הדת היהודית, והיא שאפשרה לה להתמודד בכל הדורות עם שמרנותה מחד גיסא ועם שינויים ותמורות למכביר שחלו בה מאידך גיסא. על כושר הסתגלותה של ההלכה היהודית השמרנית אל השינויים שחלו בכלכלה העולמית אפשר ללמוד, למשל, ממחקריו של יעקב כץ.²⁶ אמנם לא מדובר שם בהתמודדות של הדת עם המודרנה, אלא בשימור כנגד החידוש, אבל זה כבר הכיל את זרעי היסוד של ההתמודדות העתידית, וכהגדרתו הידועה של הראי"ה קוק: "הישן יתחדש והחדש יתקדש".²⁷

המתח בין חידוש לרציפות הביא שניים מגדולי ההוגים של הציונות הדתית, הרב י"ד סולובייצ'יק והראי"ה קוק, לבטא את הרעיון של היות אנשי הדת קרועים בנפשם. הרב י"ד סולובייצ'יק ביטא זאת בפתח מאמרו הידוע 'איש ההלכה': "שתי דמויות המכחישות זו את זו משתקפות באיש ההלכה, שתי כבאות שאין ראיין זה כראיין זה, מתגלמות בנפשו וברוחו".²⁸ והראי"ה קוק כתב: "מי שאמר עליי כי נשמתו קרועה, יפה אמר, בודאי היא קרועה. אי אפשר לנו לתאר בשכלנו איש שאין נשמתו קרועה. רק הדומם הוא שלם. אבל האדם הוא בעל שאיפות הפכיות, ומלחמה פנימית תמיד בקרביו".²⁹

המודרנה היא אפוא לא רק עוד אמת מידה להבחנה בין המגמות השונות בציונות הדתית, אלא הקו המכריע והבולט שבה. כך קובע משה הלינגר בהכללה גורפת - והצדק עמו - כי "היחס למודרנה הוא הקובע את מכלול משנתו של הוגה אורתודוקסי, הן בסוגיות דתיות והן בסוגיות מדיניות, כולל יחסו לעולם המערבי הדמוקרטי-הליברלי".³⁰ הלינגר טוען כי "ככל שיחסו של הוגה למודרנה חיובי יותר, כך גוברת תמיכתו בראייה דינאמית של ההלכה מזה, ובמשטר הדמוקרטי-ליברלי, מזה" (שם). הקדמה זו היא בבחינת סיכומי דברים ידועים, שהובאו כדי לשמש בסיס לדיון הבא, דיון שמבקש לשרטט את מגוון פניה הרחב - ולכאורה גם הרחב מנשוא - של הציונות הדתית. במסגרת זו גם ננסה לענות על השאלה המטרידה, לאן מועדות פניה של הציונות הדתית.

25 כך למשל טוענים בארגון "עדה" האמריקני של הרבנים האורתודוקסים, בראשות הרב שאול ברמן (ראו באתר האינטרנט של הארגון: info-edah.org). על פרישתם, ועל חידוש פעילותם בשם אחר, ראו הערה 31 להלן.

26 ראו 'ב"ץ, מסורת ומשבר: החברה היהודית כמוצאי ימי-הביניים, ירושלים תשמ"ו, פרק שמיני: 'הכלכלה והדת', עמ' 78-92 ועוד.

27 הראי"ה קוק, אגרות הראיה, א, ירושלים תשכ"ב, עמ' ריד; ח' בן ארצי, "הישן יתחדש והחדש יתקדש": בקורת הדת ודרכים להתחדשותה בהגותו המוקדמת של הראי"ה קוק, אקדמות, ג (תשנ"ו), עמ' 28-9, ובייחוד עמ' 9. ראו הנ"ל, החדש יתקדש, תל אביב 2010.

28 הרב י"ד סולובייצ'יק, איש ההלכה - גלוי ונסתר, ירושלים תשמ"ט, עמ' 11.

29 הדברים נמסרו משמו בעל פה על ידי א"ר (הסופר אלכסנדר זיסקינד רבינוביץ), ונדפסו בספר המחשבה הישראלית, בעריכת א' קלמנסון, ירושלים תר"ף, עמ' יג; בספרו של צ' ירון, משנתו של הרב קוק, ירושלים תשל"ד, עמ' 106, תחת הכותרת 'אחדות הפכים'; ואצל ב' איש שלום, הרב קוק: בין רציונליות למיסטיקה, תל אביב תש"ן, עמ' 15. השאלה אם "קריעה" זו היא בין תחומים שונים בתוך עולם התורה, או שהיא קריעה בין גורמים חיצוניים, למשל בין חוויה דתית טבעית לחוויה דתית גילויית, ראויה לדיון במקום אחר.

30 הלינגר, 'דגם הדמוקרטיה היהודית' (לעיל, הערה 10), עמ' 3.

שש הצעות להבחנה בין תחומי המחלוקת שבין האורתודוקסיה המודרנית לחרדיות הלאומית

להלן אציע שש הצעות, קרובות למדי ברוחן: האחת, של הרב רונן לוביץ (רכו של ניר עציון); השנייה, של הרב פרופ' שאול (סול) ברמן (נשיא לשעבר של ארגון "עדה" לאורתודוקסיה מודרנית בניו יורק);³¹ השלישית, של יונה גודמן (מכללת אורות, מזכ"ל בני עקיבא לשעבר); הרביעית, של הרב יובל שרלו (ראש ישיבת ההסדר בפתח תקווה); החמישית, של תנועת נאמני תורה ועבודה (אמנם היא "הצעה לסדר" יותר משהיא מצע פרוגרמטי);³² והשישית, שאציע כאן.

א. הצעת הרב רונן לוביץ

הרב לוביץ הציע חמישה מאפיינים להגדרת האורתודוקסיה המודרנית, מתוך כוונה להעניק לה לגיטימציה תורנית שמלכתחילה.³³ בפועל שיניתי את הסדר, והבאתי את סעיפים 1-3 כקבוצה ראשונה אחת, הדנה במאפיינים תורניים של הציונות הדתית (שגם החרדיות הלאומית תסכים להם), ועוד שני מאפיינים (4-5), שהם מאפיינים של האורתודוקסיה המודרנית (ובני מחלוקת עם החרדיות הלאומית). בהציגו את חמשת הסעיפים האלה כמקשה אחת התכוון הרב לוביץ, כך נראה לי, ליצור תשתית תורנית חזקה לאורתודוקסיה המודרנית. את מקצת דבריו הרחבים אביא בתמצית בלבד.

1. הצו לבחור בחיים על פי התורה

נקודת המבט היא של איש האורתודוקסיה המודרנית, המתייסר בין אמונתו התמימה מכאן ובין הספקנות של העולם המערבי שחלחלה אל מעמקי תודעתו מכאן. כדי שיוכל האורתודוקס המודרני להמשיך ולחיות בעולם מודרני, עליו לבנות קודם כול את מחויבותו לתורה ולבחירה בחיים על פי התורה.³⁴

31 ארגון "עדה" פעל שנים אחדות בארצות הברית, וביולי 2006 הודיע על הפסקת פעילותו, מתוך כוונה לפעול בעתיד במסגרות אחרות. חצי שנה לאחר מכן, ב-28 בינואר 2007, הופץ בעולם אימייל של "עדה" (Edah), המודיע על התחדשות פעולתה במסגרת חדשה (ישנה) של Yeshivat Chovevei Torah Rabbinical School, ועל הופעת כתב עת חדש שיעסוק בשאלות השערה בשם Meorot - A Forum of Modern Orthodox Discourse. על הארגון אפשר למצוא חומר (החל מהתאריך הנ"ל) באתרים האלה: www.yctora.org; www.edah.org.

32 הדברים הובאו בדעות, 17 (תשס"ד), עמ' 27.

33 הרב ר' לוביץ, 'האד"ם' (שוב) מחפש משמעות, דעות, 7 (תש"ס), עמ' 16-20. נראה שמגמתו כאן היא לא להגדיר את תחומי המחלוקת בין שני הזרמים, אלא לבסס את האורתודוקסיה המודרנית כזרם אורתודוקסי מובהק, שלא ייחשד במעין נאורפורמיות וכדומה.

34 במכתבו אליו מיום 20 בדצמבר 2006 הוסיף הרב לוביץ קטע של מאמרו המקורי לדעות (שקוצץ שם משיקולי עריכה), כדלקמן: "האד"ם צריך להיות מחויב לקיום תורה ומצוות, במחויבות שאינה מתנית בהתחברות פנימית, ואינה נובעת דווקא מתחושה עמוקה של צורך. משיבצע את הקפיצה אל תוך אורח החיים הדתי (על משקל הקפיצה אל האמונה של פסקל), הוא רואה באורח חייו מצב קבוע המהווה רכיב חשוב בהגדרת זהותו וקובע באופן יציב ומתמיד את דפוסי פעילותו". ר' לוביץ, 'שבויים ב"תינוק שנשבה"', דעות, 4 (תשנ"ט), עמ' 25-30.

2. ספק דאורייתא לחומרה

כדאגתו מפני סיכונים אפשריים של המודרנה, מציב הרב לוביץ תמרור אזהרה: לא רק בחירה בחיים על פי התורה, אלא גם קבלת ההכרעה שבכל מקרה של ספק בתורה, ינהג האורתודוקס המודרני לחומרה; חומרה לא כיעד כשלעצמו, אלא כמנגנון של שמירה עצמית מפני היסחפות אחרי הצדדים השלייליים של המודרנה. יש כאן ניסיון מודע מצדו להתמודד עם טענה שכיחה של חרדים-לאומיים כלפי האורתודוקסים המודרניים, כי הם מזלזלים בשמירת המצוות.

3. לחיות בשפה דתית

כחלק ממאמציו לעגן את האורתודוקסיה המודרנית בעולמה של התורה, הרב לוביץ מציע להמשיך ולחיות עם השפה הדתית, הקודים שלה וסמליה. לדעתו, אין אלה רק כלי ביטוי של התודעה, אלא הם גם בונים אותה. אם מושגים כגון "יראת שמים" ו"עבודת ה'" ילכו ויידלדלו, יתרוקן גם עולמו של האורתודוקס המודרני מכל תוכן.

4. צו החיים הנורמליים

הרב לוביץ ממיר את המונח "מודרני", הנשמע מאיים על התורה, כמונח רך יותר, הנשמע לקוח מתוך התורה עצמה. בהיות התורה "תורת חיים", הרי "חיים נורמליים" הם ממילא חיים של תורה, שהרי "התורה ניתנה לאדם הזורם עם החיים הנורמאליים ואינו פורש מהם" (שם), והרב לוביץ משתמש לשם הוכחת טיעונו בהוראת ה' לאדם כגן העדן: "מכל עץ הגן אכל תאכל" (בראשית ב, טז). על פי הנחיה זו, האדם "נדרש ליהנות מן העולם במילואו", והרב לוביץ תוקף כאן את התפיסה החרדית-לאומית הבסיסית, המציגה מגמה עקרונית של חומרות והינזרות מן העולם. לטענתו, עמדתו הייתה עמדת הציונות הדתית מאז ומעולם.

5. הכרה בפלורליזם של אמיתות

הרב לוביץ מציע להעניק לגיטימיות לזרמים מחשבתיים בעולם הפילוסופי, בחינת "קבל את האמת ממי שאמרה": "האד"ם אינו רואה סתירה בין אמונתו בתורת ישראל ובין ההכרה בכך שישנן נקודות של אמת המפוזרות גם במקומות רבים אחרים. בעולמנו שבור הכלים התפזרו ניצוצות של אמת בכל מיני שיטות... צריך לדעת לזהותם ולקבל את האמת ממי שאמרה... דרכים רבים למקום להזריח אורות בעולם, וצריך לדעת לקבלם".

מכל זה נראה לומר, שהרב לוביץ הצביע על הבעייתיות של האורתודוקסיה המודרנית והציע דרכי פתרון שיהלמו את המתח שבין המודרנה למסורת.

ב. הצעת הרב שאול (סול) ברמן

הצעת הרב ברמן פורסמה לפני כעשור בארצות הברית באנגלית,³⁵ ואחר כך נוסף לה נוסח עברי כדלהלן.³⁶ במבוא להצעתו משבח הרב ברמן את הפלורליזם כתופעה

35 הגרסה האנגלית נדפסה בדפוסה בחולקה לבאי הכינוס השנתי של "עדה" בניו יורק. היא נמצאת במחשבי, אך לא מצאתי את מקורה.

36 כנ"ל. הגישות שבתשע העמדות מוינו כך שהגישה הראשונה נראית קרובה יותר לעמדות

סוציולוגית-דתית פנים-אורתודוקסית, וטוען כי "מגוון האידיאולוגיות שהיה תמיד חלק מעולמם של שומרי תורה ומצוות, הוא אחד הגורמים האחראיים להחייאה המוצלחת של היהדות בדורנו, החל בחילוקי הדעות המתבטאים בתוך התלמוד עצמו... ועד הפער שבין הרציונליסטים לאנשי הקבלה, ובין החסידים למתנגדים - המחלוקת תרמה לקשת הרעיונות הקיימת היום בתוך הקהילה האורתודוקסית עצמה".

הרב ברמן אומר שפרסום מאמרו נועד "לעורר תהליך מודע יותר של לימוד, חשיבה והערכה, הקשורים למגוון הדעות בתוך קהילתנו - דעות שבהן מאמינים באופן לגיטימי, שאותם מפיצים בחוץ, ושעליהם מתווכחים. לכל אחת מתשע סוגיות-המפתח דלהלן, אספנו שלוש או ארבע 'גישות' - לא עמדות הלכתיות פורמליות, אלא אידיאולוגיות, המבוססות על הנחות וגישות הלכתיות שונות - אשר מייצגות את כל מגוון העמדות בקהילה האורתודוקסית. ההסברים שלנו אינם מבטאים את הסכמתה של 'עדה' עם דעות אלה". הקוטביות המוצעת להלן בעיקרה אינה בין האורתודוקסיה המודרנית לחרדיות הלאומית אלא בין האורתודוקסיה המודרנית לחרדיות בכלל, ועם זאת יש בה כדי לאפייין גם את הקוטביות בתוך הציונות הדתית, בארצות הברית כמו בארץ. וזו הצעתו:

1. **פלורליזם/סובלנות** (היחס לתנועות לא-אורתודוקסיות: בין שיתוף פעולה לרחייה);
2. **המשמעות הדתית של מדינת ישראל** (בין תפיסה חיובית משיחית לשלילתה כמרד בה);
3. **יהודים וגויים** (מתפיסת הגוי כנברא בצלם אלוהים, ועד לתפיסה שלפיה לגוי יש נפש אחרת מזו של היהודי);
4. **דעת תורה** (משלילתה הגמורה ועד לחיובה ואימוצה);
5. **תורה ומדע** (מחיוב המדע כהעשרה של התורה ועד לשלילת המדע כעיסוק נוסף לתורה);
6. **חומרה** (משלילה המגמה של קבלת חומרות כתהליך ועד לאימוץ החומרה כיעד דתי);
7. **נשים בהלכה** (מקבלה עקרונית של תפיסות פמיניסטיות ועד לשלילתן);
8. **קירוב לבבות** (מכיבוד האוטונומיה של האדם הלא-אורתודוקסי ועד להסתייגות ממנה);
9. **פעילות פוליטית** (מתפיסה המצדדת בשימוש בכוחם הציבורי של יהודי ארצות הברית כדי להשפיע על דעת הקהל, ועד הסתייגות מתפיסה זו, מחשש שהיא תלבה את האנטישמיות).

לסיכום עמדתו של הרב ברמן, המיוחד בהצעותיו הוא בהצגתן כדיון פתוח. כלומר, עצם הדיאלוג הערכי-דתי לא כדוגמות סגורות (כמצוי בעולם החרדי) אלא כדיאלוג פתוח הוא מאפייין מהותי של האורתודוקסיה המודרנית, הנתפסת כתהליך תאולוגי דינמי יותר מאשר כעולם תורני סטטי. הואיל והגישות לעיל סודרו תמיד כך שהעמדה הראשונה בסדר קרובה יותר לאורתודוקסיה המודרנית בעוד האחרונה היא גם הרחוקה ממנה מבחינה אידאולוגית, אפשר להסיק ש"עדה" (בצפון אמריקה) נוטה לסובלנות

האורתודוקסיה המודרנית בתוך כלל האורתודוקסיה, והאחרונה רחוקה יותר מהן.

ביחס לתנועות לא-אורתודוקסיות; נוטה לתפוס באופן חיובי את מדינת ישראל; נוטה לקבל את הגוי כאדם שנברא בצלם אלוהים; שוללת דעת תורה במובנה החרדי; מחייבת את המדע כהעשרה של התורה; נמנעת מקבלת חומרות כשיטה; מזדהה עם תפיסות פמיניסטיות; מכבדת את האוטונומיה של לא-דתיים ועוד.

ג. הצעת יונה גודמן

לפי הצעתו של יונה גודמן³⁷ הפיצול בציונות הדתית הוא בסוגיות האלה:

1. מעמד האישה: בחברה בכלל ובבית הכנסת בפרט; חברה מעורבת;
2. לימוד תנ"ך בגובה העיניים ובמידה מסוימת גם שיטת רבדים. האם המחקר האקדמי תורם ללימודי הקודש, או שמא מדובר בחילול הקודש?
3. היחס בין לימוד תורה לשירות הצבאי;
4. היחס לדמוקרטיה;
5. סמכות חכמים בכלל ומעמדם של רבנים בתחומים לא-הלכתיים (מתחומים אישיים ועד פוליטיים) בפרט;
6. היחס לגוי בפרט ולערכים אוניברסליים בכלל (האם תרבות המערב היא "עמה-ריקה"?);
7. פתיחות כאידאל;
8. התרבות כערך. האם יש מושג של פנאי לכתחילה או שהכול ביטול תורה?
9. היחס ללימודי חול ולפרנסה;
10. הכרה בחילוניות (ולא רק בחילונים);
11. נכונות לפשרות דה פקטו (גם בתחום התורני) למען שלמות העם והחברה (ועדת נאמן בנושא הגיור), שיתוף פעולה עם זרמים אחרים בחו"ל (קונסרבטיבים ורפורמים), אמנה חברתית (אמנת כנרת, אמנת גביון-מדן), נכונות להכיר דה פקטו בקיומן של קבוצות המייצגות אנשים בעלי סטיות מיניות, ועוד.
12. לרשימה זו, הכוללת את עיקרי המחלוקות בציונות הדתית, הוסיף גודמן שלוש הערות הדרכה (המנוסחות כאן מחדש, כפי הבנתי אותן): 1. הרשימה אינה חותכת מגורים: יכול אדם להיות משויך לחרדיות הלאומית בסעיף אחד, אך להגדיר את עצמו כמשויך לאורתודוקסיה המודרנית בסעיף אחר; 2. אין לסדר הרשימה חשיבות ערכית של ראשון ואחרון; 3. אין הרשימה מבטאת את דעתו האישית, אלא רק את הערכתו בנוגע למציאות.

לדבריו התמציתיים האלה של יונה גודמן אחזור בסיכום, ובייחוד להערותו הראשונה, שלפיה הפיצול בציונות הדתית מורכב ומסובך הרבה יותר מכפי שנראה במבט ראשון. מדבריו עולה שאין לפנינו שני גושים אידאולוגיים סגורים, של אורתודוקסיה מודרנית מכאן ושל חרדיות לאומית מכאן, אלא הגושים הם במידה רבה רציפים, נזילים וניידים.

37 מתוך התכתבות שהייתה בינינו בשלהי תשס"ו. הרקע לדברים אלה של יונה גודמן הוא שני מאמרי יסוד שכתב. ראו י' גודמן, 'לקראת בניין חינוכי של זהות ציונית דתית', טללי אורות, יג, (2007), עמ' 389-403. במאמר אחר הוא סוקר את המשותף לכל זרמי הציונות הדתית ומנתח את הרקע הערכי לפער בין שני הזרמים. ראו הנ"ל, 'במעגלי הציונות הדתית', צ' שינובר (עורך), העגלה השלישית, ירושלים 2009, עמ' 125-131.

אדם מישראל יכול להשתייך בנושאים שונים לשני הזרמים גם יחד: הוא יכול להזדהות בנושאים מסוימים עם זרם אחד ובאחרים עם משנהו.

ד. הצעת הרב יובל שרלו

עשרה תחומי מחלוקת יש בהצעת הרב שרלו³⁸ (הדברים שלהלן הם ציטוטים כלשונם, אמנם חלקיים):

1. **משקלה של ארץ ישראל:** "משקל ארץ ישראל כתודעה מכוננת של הציונות הדתית אינו עומד עוד באותו מקום שהוא עמד בימים שלאחר מלחמות ששת הימים ויום הכיפורים. מאז הסכמי אוסלו, המאבק... מושפע הרבה מנימוקי ביטחון וחוסר אמון בפלשתינאים. בשל כך, צילילי הייעוד והחובה לנקוט מדיניות גאולית ביחס לנחלת האבות נשמעים פחות... הויכוח הוא בעיקר דיון על השאלה של מקום ארץ ישראל בתודעה, והמשקל שיש לתת לה בסדר היום הציבורי הציוני-דתי, כמו גם בנכונות לשקלל את חשיבותה של הארץ מול ערכים אחרים".
2. **התרבות הפוסט-מודרנית:** "עלייתה של התרבות הפוסט-מודרנית היא אחד המאפיינים הבולטים של השנים האחרונות. בשל כך, מתחולל ויכוח בין שלוש מגמות פנימיות. ראשונה בהן היא ראיית התרבות הפוסט-מודרנית כטכסיס חדש של היצר הרע... גישה זו טוענת כי יש להיחזק באותם יסודות קבועים הלכתיים ובלתי משתנים, לחכות עד יעבור זעם, ולהתייחס לתרבות העכשווית כ'תרבות אנשים חטאים'...; קבוצה שנייה, קטנה מאוד בכמותה ומתאפיינת בעיקר באנשי אקדמיה, שואפת להלביש את הדת היהודית בלבוש חדש, רלטיוויזם ובחירי, ולראות בפוסט-מודרניזם את הבשורה העיקרית של התקופה...; ואילו הקבוצה השלישית, והיא קבוצת הרוב בציונות הדתית, אימצה... חלק ניכר מעקרונות הפוסט-מודרניזם. שלווה המגדר, הבחירה, ההכרה באמיתות יחסיות, נתינת תשומת לב מרובה לפרטיות לסובייקטיביות ולעולם האמוציאלי וכדו'. מבחינה אידיאולוגית, היא כדרכה מבקשת... לחיות בשני העולמות [התרבותי והתורני] במקביל... מדובר באחד התהליכים המרתקים ביותר בעולמה של ההלכה והיהדות".
3. **שילוב אקדמיה ותורה:** "מוסדות הלימוד הישיבתיים (העל-תיכוניים) הקלאסיים הם מוסדות 'על טהרת הקודש', לאמור: אין לומדים בהם אלא עניינים הקשורים בתורה למקצועותיה השונים. אף שרבים מבוגרי הישיבות הולכים לאחר תקופת הלימוד בישיבות לאקדמיה ולמקצועות אחרים, בעת הלימוד בישיבה אין לומדים אלא את הקודש... בין המתודה הישיבתית לזו האקדמית ישנו פער נרחב... ההבדל העיקרי הוא בעמדה הביקורתית האקדמית מול העמדה הישיבתית הקלאסית, שהיא לימוד 'מבפנים' ולא מתוך גישה אקדמית... מאפיין נוסף של הפילוג המתחדש הוא הקמה אינטנסיבית של מוסדות לנוער בגיל תיכון, אשר נמנעים מללמד מקצועות חול, או מצמצמים אותם".

38 'שרלו, 'האליטות הדתיות-לאומיות החדשות', א' בן רפאל, 'י' שטרנברג ואחרים (עורכים), אליטות חדשות בישראל, ירושלים, 2007, עמ' 334-354.

4. **מעמד הסמכות הרבנית:** "הציונות הדתית הקלאסית, קודם מלחמת ששת הימים, לא העמידה בראשה רבנים... אין [לה] מועצת גדולי התורה, או גוף מקביל, בשל בחירתה לנהל את המערכת הפוליטית וההנהגתית בכלים בהם מתנהלת מערכת זו בשאר חלקי החברה. בתקופה שלאחר מלחמת ששת הימים... עלה מאוד מעמד הרבנים, והם נהפכו לאוטוריטות אשר עוסקות לא רק בשאלות ההלכתיות הפרטיות...; בשנים האחרונות יש ערעור על שני התהליכים - מחד גיסא העמידה מפלגת 'תקומה' בראשה ועד רבנים לו היא כפופה, אך המפד"ל לא עשתה זאת, ופעמים רבות פעלה נגד הוראה מפורשת של רבנים שהיא עצמה הגדירה כרבני הציונות הדתית, וקיבלה את ההכרעות במרכז המפלגה... רוב מוחלט של הרבנים המכהנים בה הם ללא השכלה אקדמית, וחלקם הגדול הוא בעל אוריינטציה המתנגדת לאקדמיה, למעורבות בתרבות ובתקשורת וכדו'... אינומליות זו מביאה לידי פער מצטבר ביחס לרבנות."

5. **היחס לפמיניזם:** "ישנם גורמים קיצוניים יותר [ליברליים], אשר מנסים... לקדם את המהפכה הפמיניסטית בעוצמה מרובה... מולם עומדים גורמים אשר רואים בתהליכים אלה תנועה המונעת ממניעים פסולים...: 'התייוונות' ואימוץ נורמות פסולות של התרבות המערבית. תהליכים אלו יוצרים מחלוקת עמוקה בציונות הדתית... [כמו] קיום שני כנסי נשים, גדולים מאוד בהיקפם - 'קולך' וכנס 'בניין שלם', אשר מתרחשים לעיתים באותו זמן ממש, אך אין קשר בין שני הכנסים, ואף מדברים בגנות כנס בכנס העמית. ענף של דיון זה הוא ההפרדה בין גברים לנשים. בעוד בית המדרש של הרב קוק שב ומעלה תביעות חמורות להפרדה - למן הקמת תנועת נוער נפרדת לחלוטין (אריאל) ועד לקביעת נורמות התנהגות נפרדות בחברת המבוגרים, הציונות הדתית הקלאסית מחריפה את הערוב בין גברים לנשים: ריקודים מעורבים שבו להיראות כחתונות (אם כי בשוליים), נשים מלמדות תורה גם בבתי כנסת (אך לא באולם המרכזי ומול ציבור גברי), קיומם של אירועים לפנויים ופנויות וכדו'."

6. **היחס למוסדות מדינת ישראל:** "הציונות הדתית כולה מתייחסת ביחס חיובי עמוק למדינת ישראל, וזה חלק מובנה ובלתי נפרד ממהותה. ברם, יחס זה אינו גורר אחריו בהכרח יחס חיובי למוסדות מדינת ישראל. בעיקר עולים הדברים בשני תחומים - היחס לבית המשפט העליון והחובה לציות מלא של פקודות הצבא... מדובר במחלוקת עמוקה ביחס למעמד של מוסדות המדינה... ברם, תפישת הקודש המוחלט צריכה להתמודד עם מצבים בהם מדינת ישראל מתעמתת באופן ישיר עם קודש זה, ועל כן מתחוללים בה דיונים עמוקים ביחס לחובת השותפות במערך הדמוקרטי הליברלי-מערבי כפי שהוא מקובל כיום במדינת ישראל."

7. **היחס לתרבות הישראלית הנוכחית:** "התרבות הישראלית הנוכחית עושה חסד עם אלה המבקשים לנגחה. העובדה, שאין הבחנה בין תרבות גבוהה לנמוכה, שייטוח התרבות והספרות והצפתו בניבולי פה ובפריצות מינית... מקילים על המבקשים לשלול אותה לחלוטין. כאמור לעיל, קרא הרב קוק לייסודה של

תרבות מחודשת... אולם לא עיצבה את הדרכים להשיגו... העיונות לתרבות הישראלית גוברת והולכת, והימנעות מטלוויזיה, סרטים, תיאטרון, קריאת ספרים ואפילו ספרי ילדים, היא אחד ממאפייני קבוצה מבין ממשכי דרכו של הרב קוק... מדובר בפרישה מחודשת מדרך הציונות הדתית הקלאסית... והיא מקבלת את המציאות הישראלית התרבותית כפי שהיא, ואינה מנסה אפילו לשנותה".

8. **החסידות החדשה:** "לציונות הדתית פורצים זרמים חדשים, כשהבולטים בהם הם הניאור-חסידות, נטייה גוברת למשנת ר"נ מבראסלב וכדו'. המחלוקת סביב זרמים אלה ניטשת במלוא עוזה. יש הרואים בהם תגובת נגד לטוטאליות של משנת הרב קוק; יש המבקרים אותה בשל היותה חלק מה'ניו אייג', והפיכת היהדות לחוויה רגשית ותרבות חיים ללא כל מחויבות דתית ונאמנות להלכה; יש הרואים בה את הדרך היחידה למימוש העולם הרוחני והדתי בזמן הזה".
9. **הנאו-קונסרבטיביות והאורתודוקסיה המודרנית:** "מבלי להיכנס להגדרת הקונסרבטיביות היהודית, ניתן לראות מאפיינים שכאלה בחלק ניכר מהציבור הציוני-דתי: הוא בוחר בתוך עולם ההלכה מה לקיים ומה לא... מוכן לקבל שינויים מפליגים באורחות החיים היהודיים, חש קשר עמוק יותר לישראל החילונית וריחוק גדול מאוד מהציבור החרדי...; זווית מעט שונה מציגה המודרנה האורתודוקסית, ההולכת ותופשת משקל בעולם האליטות בציונות הדתית. גם מילה זו... נתפשה כמילת גנאי בעבר, אולם כיום יותר ויותר מזדהים באופן מובהק עם עמדות אלה. מדובר למעשה בעמדה הדומה מאוד לעמדת הציונות הדתית הקלאסית, והנטיעה של שתי הרגליים בשני העולמות... סביר להניח כי משקל קבוצה זו יגדל, וכי בעתיד יתפוס חלק גדול מהפולמוס בציונות הדתית".
10. **פתיחות וסגירות:** "מדובר בשיטות חינוך בבתי הספר ובישיבות, בעידוד הפתיחה לתרבות החילונית, בנכונות להיכנס לדיאלוג עם זרמים חברתיים ותרבותיים שונים וכדו'. אחת העובדות הבולטות ביותר היא העובדה שבין נושאי הפולמוס כמעט ואין פולמוס בעל פוטנציאל גדול לפילוג הדין בנושא החברתי...; יש דורשים זאת לשבח - אין מחלוקת של ממש בתחום החברתי, ועל כן אין צורך בפולמוס. הציונות הדתית מהווה היום את אחד הגורמים העיקריים העוסקים בשאלות אלו בחברה הישראלית. היא נוטלת חלק... באין ספור מפעלי צדקה וחסד, בנותיה נושאות על שכמן את השליחות החברתית בשרות הלאומי, ישיבות שונות הוקמו דווקא בעיירות פיתוח, גרעיני התיישבות שונים זורמים למקומות אלה, קליטת עלייה עומדת בראש מעיינה וכדו'. העמדות המקובלות בציונות הדתית הן עמדות סוציאליסטיות מתונות, הרבה בזכות המקור התורני לעמדות אלה, העוסק בצדקה, בחסד, בלקט שכחה ופאה, ובעד מחויבויות חברתיות עמוקות".

לסיכום עמדתו של הרב יובל שרלו,³⁹ הדרך שבה נסקרו עשרת תחומי המחלוקת בציונות הדתית מלמדת (בדומה להערתו של יונה גודמן לעיל) כי אין חלוקה חדה

39 בשנים האחרונות הוסיף הרב שרלו עוד נושא השנוי במחלוקת, והוא השפה. וכדבריו: "בתחום השפה יש שני מאפיינים למחלוקת: שפה ישראלית מול שפה של המאה ה-19. ובעיקר: האורתודוקסים

ודיכוטומית בין החרדיות הלאומית לאורתודוקסיה המודרנית בסוגיות אלה, והמחלוקות חוצות את כל חוגי הציונות הדתית. עם זאת, אפשר להסיק מדבריו, ובהכללה, שחוגי האורתודוקסיה המודרנית נוטים להפחית ממשקלה של ארץ ישראל לטובה ערכים ציוניים-דתיים אחרים; לקבל את התרבות הפוסט-מודרנית; לשלב אקדמיה עם תורה; להסתייג מהסמכות הרבנית; להתייחס בחיוב אל תופעת הפמיניזם, אל מוסדות מדינת ישראל (מצה"ל ועד לבית המשפט העליון) ואל התרבות הישראלית של ימינו; לקבל את "החסידות החדשה"; ולהיות פתוחים יותר לתרבות החילונית הישראלית. נטיות אלה הן, בהכללה רבה, מנוגדות לנטיות החרדיות-לאומיות.

ה. הצעת תנועת נאמני תורה ועבודה

הסעיפים בהצעה שלהלן מנוסחים מתוך דברים ל"סדר היום" של התנועה:⁴⁰

1. שאלת הצניעות כיום;
 2. פמיניזם ביהדות כיום;
 3. טיפוח עמדות דמוקרטיות וליברליות;
 4. היחס לחילוני ולחילוניות;
 5. חיוב ערכי ההשכלה;
 6. שאלת הסמכות הרבנית בעולם המודרני.
- שש ההצעות האלה חופפות כולן עמדות שעלו עד כה באפיון האורתודוקסיה המודרנית.

ו. הצעת אמנון שכירא: שבעה עשר נושאים בשישה תחומים

הצעתי להלן נכתבה לפני כמה שנים⁴¹ ולפני שנתפרסמו ההצעות הקודמות. היא כוללת שבעה עשר נושאים בשישה תחומים שנלקחו מהמציאות הישראלית. עם זאת, כמעט כולם מתאימים, במינון זה או אחר, למציאות בחו"ל (ובוודאי לארצות הברית).

1. דת ואמונה: (א) הציונות הדתית האשלייתית⁴² לעומת הציונות הדתית הבלתי אשלייתית; (ב) אמונה אמיתית, לא ביקורתית, לעומת אמונה ספקנית

המודרניים מאמצים את שפת הפשרה, הוויתור וההסכמה" (מתוך מכתבו בדוא"ל אליי, ג' באדר א תשע"א).

40 דעות, 17 (תשס"ד), עמ' 27. הדברים לעיל הם מתוך "סיכומי דברים" של ישיבת מועצת נאמני תורה ועבודה שהתקיימה בתשרי תשס"ד. הצעות אלה הן הצעות לסדר היום הציבורי (תחומי עיסוק שהציעו משתתפי המועצה) יותר משהן דיון פרוגרמטי-עקרוני. ועם זאת, יש לראות בדברים ממד של הכוונה אידאולוגית. באותו פרסום הוצעו עוד כמה נושאים פרטניים כרעיונות לפעולה מעשית, כגון פעילות בקרב קהל צעיר; שיח עם העולם הרבני; הסכם קדם-נישואין; הגיור כמשימה לאומית; עיסוק בבעיות חברה: משפחות חד-הוריות, עגונות, עובדים זרים; דיאלוג עם חרדים וחרדים-לאומיים; החשיבות של השתלות איברים.

41 הצעות אלה כתבתי בכמה טיוטות בשנים 2002-2006, לאחר כנס "עדה" בארצות הברית וכהכנה לכנס "עדה" לאורתודוקסיה מודרנית בארץ. בחינה חוזרת של הדברים היום מעלה שלא חלו בהם שינויים בארבע השנים האחרונות. בכל הנושאים הנדונים כאן דנתי במפורט במאמר שלא פורסם, והדברים לא הובאו כאן מחמת הצורך לקצר.

42 מונח זה מושפע מניתוחיהם של י' ליבוביץ, 'משמעותה של ההלכה', דעות, ט (תשי"ט), עמ' 12-36; א' גולדמן, 'על האמונה הבלתי אשלייתית', דעות, יב (תש"ד), עמ' 3-11; י' אחיטוב, 'לקראת ציונות דתית בלתי-אשלייתית', א' שגיא וד' שורץ (עורכים), מאה שנות ציונות דתית, היבטים רעיוניים, כרך ג, ירושלים תשס"ג, עמ' 7-27; ג' זיוון, 'ציונות דתית אחרת: ממודרניזם לפוסט-מודרניזם, או - לפיתוחו של דיאלוג על האחר', שם, עמ' 323-350. ליבוביץ הבחין בין "אשלייתית" ל"בלתי אשלייתית" באמצעות הגדרת האמונה הדתית כ"דת ההלכה", שהרי לדעתו: "חיים שעוצבו על ידי ההלכה הם חיים שאין בהם אשליה, ואין בהם הסחת דעת מהמציאות שהאדם נידון לחיות בה".

- וביקורתית; (ג) קבלה, או דחייה, של הפונדמנטליזם; (ד) לימוד תנ"ך (לפי חז"ל, או "בגובה העיניים"); (ה) חומרות;
2. **חינוך ותרבות:** (ו) החינוך הממלכתי-דתי או החינוך התורני; (ז) לימודי חול ומדעים (אמנם יש הסכמה רחבה בכלל הציונות הדתית ללימודי חול ובייחוד למדעי הטבע, והמחלוקת נסבה על מדעי הרוח והיהדות); (ח) התרבות הכללית והיצירה האנושית האוניברסלית;
3. **מעמד האישה:** (ט) מעמד האישה, והפרדה כנגד עירוב בין המינים;
4. **יהודים ונוכרים:** (י) היחס לנוכרי ולאומות העולם;
5. **סמכות ואוטונומיה:** (יא) סמכות רבנית לעומת אוטונומיה אישית; (יב) דעת תורה; (יג) "אמונת חכמים"; (יד) פסיקה פוליטית והלכה;
6. **מדינת ישראל וחברה:** (טו) תורה בעימות עם הדמוקרטיה; (טז) מדינת ישראל כ"מדינת התורה", או ככלי לייסוד חברה של "תיקון עולם"; (יז) היחס לחילונים.
- ואין צריך לומר, שהחלוקה לשישה תחומים אלה, וכמוה החלוקה לשבעה-עשר נושאים, היא שרירותית, והיה אפשר להרחיב מספר זה או לצמצמו.

ההבחנה בין האורתודוקסיה המודרנית לחרדיות הלאומית

המחלוקת בין שני המחנות עמוקה, ועם זאת אפשר למצוא בעלי דעות רבים בשניהם בו זמנית. כך יש אישים שחלוקה טיפולוגית תגדיר אותם כחרדים-לאומיים, אבל הם יתמכו בכמה עמדות אורתודוקסיות-מודרניות במובהק, כגון קבלה של לימודי החול ומדעי היהדות מלכתחילה, הסכמה לרבים מהרעיונות הפמיניסטיים שמציעים ארגוני הנשים וקבלת עקרונות הדמוקרטיה.

למשל, לפני כשנה נשאל הרב אליעזר מלמד בעיתון **בשבע** אם מותר לסטודנט ללמוד באוניברסיטת בר-אילן, למרות הלבוש הלא-צנוע של מקצת הבנות שם. הרב, לאחר כמה הסתייגויות, קבע שמותר לו ללמוד שם, משתי סיבות:

א. בגלל לימוד מדעי הטבע (כנראה בעקבות הרמב"ם, המצדד בלימוד מדעים כדרך להכרת ה'); ב. בגלל הצורך בפרנסה מכובדת.

שבוע לאחר מכן הוא הותקף, באותו עיתון, על עמדתו זאת, אך לא חזר בו. נאמני תורה ועבודה לא היו יכולים לנסח עמדה ליברלית בנושא כה קריטי באופן מדויק יותר מהרב אליעזר מלמד החרדי-לאומי. מנגד, אפשר למצוא חוגים המשויכים מבחינה טיפולוגית לאורתודוקסיה המודרנית, אבל הם מסתייגים מן הדמוקרטיה המערבית, והם אווזים בתפיסה בעלת גוון משיחי ביחס למדינת ישראל.

המסקנה היא, ש"בין הקבוצות האורתודוקסיות השונות קיים אפוא רצף, שבקצהו 'הימני' ניתן להציב את הקבוצות השמרניות, המבקשות לשמר ככל האפשר את אורח-

בעקבותיו הלכו הכותבים הנ"ל.

החיים הדתי-המסורתי, ובקצהו ה'שמאלי' את הקהילות, שעל אף המחוייבות המוצהרת שלהן להלכה, הן נוטלות חלק פעיל בחיי החברה וביצירה התרבותית המודרנית".⁴³

היחס למדע, לעמדותיהם של בני פלוגתא ולגישה אוניברסלית בכלל

כדי לאפיין את הפער שבין שתי הקבוצות אביא דוגמה אחת מהיחס למדע, לדעות חולקות ולאוניברסליות מהמקרה הפרטי של ישעיהו ליבוביץ, שבעולם המדעי אין חולקים על גדולתו בתחומים רבים, בעוד אישיותו, וכמוה עמדותיו הדתיות, שנויות במחלוקת בציונות הדתית. הדוגמה להלן היא מקרית, ויש רבות כמותה.

על השאלה "מה דעת הרב לגבי השקפתו של ישעיהו ליבוביץ", ענה רב ידוע כך: "שמעתי בשם גדולים שהוא היה אפיקורוס, אף על פי שכביכול שמר מצוות. על כן, כל רעיונותיו שגויים, וצריך להתרחק מהם כמו מכל דברי כפירה".⁴⁴ תשובת הרב מצטיינת בכמה מאפיינים של הגישה החרדית-לאומית: א. הסתייגות מהגישה התורנית העקרונית של "קבל את האמת ממי שאמרה" (שתמכו בה רבים מגדולי ישראל, כמו הרמב"ם וראב"ע). לפי גישה זו, מספיק שפלוני ייחשד כאפיקורוס, וכל תורתו כולה תידחה על הסף; ב. העובדה שמישהו חשוד על דעותיו פוסלת ממילא גם את קיום המצוות שלו ("שכביכול שמר מצוות"); ג. היעדר הצורך לנמק את ההחלטה, בניגוד למקובל בשיח התורני המסורתי (כמו בסוגיית דעת תורה, המאפיינת את העולם החרדי, שעיקרה הימנעות מנימוק ההחלטה); ד. הסתמכות, מתוך ביטול עצמי, על בעלי סמכות-על ("שמעתי בשם גדולים").

תשובה דומה בנוגע לליבוביץ ענה רב חרדי-לאומי אחר: "לצערנו פרופסור לייבוביץ כפר בכמה מעקרי האמונה... לכן אין לקרוא בספריו... והמהדרים להוציאם מבתם - תבוא עליהם ברכה רבה וגדולה".⁴⁵ לעומת זאת, כשהופנתה השאלה אל רבנים בעלי עמדה פתוחה יותר, היו תשובותיהם אחרות. הרב שי פירון אמר כך: "היחס אל פרופ' לייבוביץ הינו מורכב ולא פשוט... אני מכבדו על חכמתו, מעריכו על תעוזתו, מברך על היותו אוהב גדול של תורת ישראל, אך בה בעת מסתייג מהצורה בה ביטא את עמדותיו, ומתנגד חריף לחלק מהם".⁴⁶ תשובה דומה ענה הרב יובל שרלו: "אני חושב שעל כל בחור ישיבה להכיר את משנתו ולהתברך מהטיעונים שיש בה... היא משנה פילוסופית החותרת לשלמות פילוסופית קוהרנטית, אולם היא אינה עומדת במבחן המקורות היהודיים".⁴⁷ מקרה לייבוביץ הוא אפוא בכחינת "זה בנה אב" להבחנות רבות בין האורתודוקסיה המודרנית לחרדיות הלאומית: אין צורך לומר, שהאורתודוקסיה המודרנית היא ביקורתית (ובתור שכזאת היא משקפת, לדעתי, עמדה יהודית-תורנית,

43 מ' פרידמן, 'מודל' השוק" וההקצנה הדתית, י' אחיטוב ואחרים (עורכים), בחבלי מסורת ומורה, רחובות תש"ן, עמ' 91-112, ובייחוד עמ' 103.

44 הרב זלמן מלמד, ראש ישיבת בית אל, באתר yeshiva של ערוץ שבע, קיץ תשס"ו.

45 הרב שמואל אליהו, באתר כיפה, קיץ תשס"ו.

46 הרב שי פירון, ראש הישיבה התיכונית בפתח תקווה ורב קהילה באורנית.

47 שתי התשובות ניתנו באתר כיפה, קיץ תשס"ו.

ששורשיה מעוגנים במקרא ובהגותם של חז"ל, ואינה חוששת מלהתמודד ישירות עם עמדות אחרות, בתוך המחנה הדתי או מחוצה לו. לעומת זאת הגישה החרדית-לאומית היא עמדה חרדית במובהק, המסתגרת בתוך עצמה ומסרבת להתמודד ישירות עם בעלי עמדות אחרות, הן עמדותיהם התורניות הן הכלליות.⁴⁸

היחס לערכים אוניברסליים

בהכללה, יש בחוגים חרדיים-לאומיים הסתייגות מערכים אנושיים כלליים, כאלה שנתחדשו בדורות האחרונים, ולכאורה אין מקורם בתורה ובספרות חז"ל. ונראה, שהוויכוח בתוך הציונות הדתית הוא גם בשאלה הזאת: "שעה שהתפיסה ההומאניסטית כובשת את דעתם של חוגים רבים במדינה, נמנעים [הישיבות המזוהות עם] תלמידי הרב קוק מהתמודדות ערכית עם מושגי חופש האדם, דמוקרטיה, פלוראליזם ויצירתיות של הפרט, כאילו יש בהתמודדות זאת יציאה מן הקודש אל החול, שתחליש את יסודות ההלכה".⁴⁹ בשנים האחרונות התעוררה שוב השאלה אם מותר לחלל שבת בשביל טיפול בפצוע נוכרי כדי להציל את חייו, אבל רק "משום איבה" (כלומר מחשש שאי-טיפול בו יגרום נזק ליהודים בארץ ובעולם, ולא מסיבה עקרונית של היותו אדם שנברא בצלם אלוהים). בסוגיה רגישה זו יש התפתחות ארוכה ומרתקת, ולא אביאנה כאן. רק אציין, כי בימינו מסתמן כיוון הגותי-תורני חדש, שלפיו יש לדחות את השבת בשביל לאי-יהודי מלכתחילה, מבחינה עקרונית, ולא "משום איבה" גרידא - הכרעה המייצגת הבנה חדשה של יחסה של התורה אל האדם שנברא בצלם אלוהים. לפנינו אפוא תפיסה תורנית-אוניברסלית של התורה עצמה, ולפיה מתרחב מושג האוניברסליזם כמושג יהודי מקורי.⁵⁰ להערכתו, שלב זה יימשך שנים לא מעטות, וכמהלכו ייחשף, מתוך ויכוח נוקב, הבהל נוסף בין האורתודוקסיה המודרנית החרדיות הלאומית: האורתודוקסים המודרניים ייטו לקבלו, והחרדים הלאומיים ייטו לדחותו.

סיכום: עשרים נושאי מחלוקת

אחזור ואזכיר כי הטיפולוגיה אינה אלא מבנה אינטלקטואלי-תאורטי; ועם זאת, היא כלי חשוב בידי המחקר לשם הבחנה בין הנתונים האמפיריים השונים, כפי שהם נחשפים במציאות האנושית. אם נזכור זאת, נוכל להעריך את הסיכום הכולל שלהלן באופן יחסי יותר. על שבעה-עשר הנושאים שהצעתי (בשישה תחומים) הוספתי שלושה נושאים, כך: מיינה גודמן שאלתי את נושא הפשרות דה פקטו למען שלמות

48 ולדעתי, הגישה החרדית-לאומית גם סותרת לעומק את עמדת הזרם המרכזי של חז"ל, ואכמ"ל.
 49 הרב ד' ברקוביץ, 'הציונות הדתית בדור של שבירת כלים', 'אחיטוב ואחרים (עורכים), כחבלי מסורת ותמורה, רחובות תש"ן, עמ' 245-276, ובייחוד עמ' 262.
 50 ניצנים ראשונים של תפיסה כזו בימינו אפשר היה למצוא אצל הרב י' אונטרמן (שבט מיהודה, שער ראשון, אות כב, עמ' סב), ובדורנו אצל הרב נ' רבינוביץ (מלומדי מלחמה: שו"ת בעניני צבא ומלחמה, מעלה אדומים תשנ"ג, עמ' 144). הרב רבינוביץ מסכם כך: "נמצא, שלמעשה צריך לטפל בשבת בכל פצוע על פי הנדרש על פי כללי הרפואה, כי ממה נפשך: אם אדם הגון הוא, הרי רפואתו רוחה שבת, ואם מחבל הוא - השבת נדחית משום איבה" (עמ' 147).

העם והחברה;⁵¹ ומהרב שרלו שאלתי את הנושאים "ארץ ישראל" ו"החסידות החדשה", וכך הגענו לעשרים נושאים בסך הכול (ואולי עשרים ואחד, אם נקבל את המחלוקת בעניין השפה, כהצעת הרב שרלו בהערה 39 לעיל). רשימת הסיכום מלמדת שאנחנו חלוקים בכל נושא ערכי אפשרי שמעסיק את הציונות הדתית.

בציבור המוגדר אורתודוקסי-מודרני יש אפוא בהכללה רבה, נטיות לכיוונים מסוימים בכל התחומים שלהלן (נטיות שמנוגדות לאלה של הציבור החרדי-לאומי בכל הסוגיות הנדונות):

1. **דת ואמונה:** ייחודו של ציבור זה, שהמודרנה היא רכיב של הגדרתו, שכולטת בו נטייה לחדש, בצד שימור המסורת; הוא מייצג ציונות דתית בלתי אשלייתית; אמונתו הדתית היא בעלת רכיבים של ספקנות וביקורתיות - מבחינת החתירה אחר האמת, שהיא חלק בלתי נפרד מן הדת היהודית; הוא קורא תנ"ך "בגובה העיניים" במובן של מתן כבוד וקדושה לטקסטים בעלי מסרים ערכיים המבקרים את גיבוריהם כבני אדם, שגדולתם היא ביכולת להישיר מבט בפני האל ולהודות על חטאיהם, ובכך לשמש דוגמה ומופת; הוא מקפיד על ההלכה, אבל אינו רודף אחרי חומרות לשמן; יש בקבוצה זו מגמה של קליטת הנאור חסידות, לעתים כתגובת נגד לטוטליות של משנת הרב קוק, בתור דרך ראויה למימוש העולם הרוחני והדתי בזמן הזה.
2. **חינוך ותרבות:** יש נטייה בולטת בציבור הזה לקבל את לימודי החול והמדעים כחלק מובנה של התורה, ולצדד בחלקים החיוביים של התרבות הכללית.
3. **מעמד האישה:** יש נטייה בולטת בקבוצה זו לפעול במסגרות של חברה מעורבת בעיקרון, נטייה המייחדת, אולי יותר מתחומים אחרים, את הממד המודרני בהוויתו; קבוצה זו מסתמכת על עמדות ערכיות בדומה לאלה שפיתח הרב סולובייצ'יק, שהן תוצאות גישתו הכללית, התובעת לשלב את ערכי המודרנה עם הדת. הרב גם תמך כידוע בחינוך מעורב, כשהקים את "ישיבת מיימונידס" (רמב"ם) בבוסטון, שהיא ישיבה מעורבת של בנים ובנות;⁵² קבוצה זו תומכת בשינויים מסוימים במעמד האישה, מהסמכה לתפקידים שהיו שמורים בעבר לגברים (כמו טוענות רבניות) ועד שינויים שנועדו להגדיל את השוויון בתוך בית הכנסת, והיא מנסה לעתים למתוח את גבולות ההלכה עד למקסימום האפשרי, בתנאי מודע, שהיא נמצאת בתוכה.
4. **יהודים ונוכרים:** הקבוצה בולטת ביחסה החיובי לנוכרי, שנכרא בצלם אלוהים (כעיקרון דתי, שיסודו בתורה ובהגות חז"ל), ולאומות העולם; יש בקבוצה זו אנשים התומכים בדיאלוג עם הכנסייה, לשם הפשרת המתוחות בין יהודים לנוצרים, וגם כתפיסה דתית-אוניברסלית (בהנחה שהממד האוניברסלי הוא חלק בלתי נפרד מן היהדות).

51 אצל גודמן ושרלו מופיע נושא הפתיחות, אבל מכיוון שהוא קשור לערכי התרבות והחינוך הכלליים, הוא ממילא נכלל בנושאים האחרים שהבאתי לעיל.

52 ויש לדרגם כזה של ישיבה ממשיתים ברחבי ארצות הברית בקהילות של האורתודוקסיה המודרנית. בשם הרב ד"ר ג'פרי וולף (מרצה בכיר לתלמוד והיסטוריה באוניברסיטת בריאלין) שמעתי כי מפי עטרה והרב פרופ' חיים סולובייצ'יק (בתו ובנו של הרב) נמסר בעליל ש"לדעת הרב סולובייצ'יק שאלת החינוך - הנפרד או המעורב - אינה שאלה הלכתית אלא פדגוגית, והיא תלויה הקשר: יש לאפשר חינוך מעורב, או נפרד, בהתאם לנסיבות הזמן והמקום".

5. **סמכות ואוטונומיה:** בקבוצה זו יש התנגדות מודעת לקבלת דעת תורה (שאינה מנומקת, ובכך היא מנוגדת לדרך המלך היהודית מאז התלמוד ועד ימינו); יש בה נטייה להתייחס לאמונת חכמים כהמלצת המשנה (בפרקי אבות): אהבת דברי חכמים וקבלתם כאופציה, ולא קבלתם באופן עיוור, כעיקר מעיקרי התורה; יש בה נטייה בולטת להתנגדות לפסיקה בנושאים פוליטיים; ובהמשך לכך, בני קבוצה זו נוטים להסתמך עקרונית על שיקול דעתם ועל שיקול דעתם של נציגיהם הפוליטיים.
6. **מדינת ישראל, ארץ ישראל וחברה:** יש בקבוצה זו נטייה בולטת לקבל את העמדות הערכיות הבסיסיות של הדמוקרטיה, הן מתוך הנטייה להשתלבות בעולם הישראלי והמערכי הן מתוך תפיסה דתית עקרונית, הטוענת שרוב ערכי הדמוקרטיה המערבית, אף הליברלית, נובעים מהמסורת היהודית עצמה, או לפחות אינם סותרים אותה (למשל, הערכים של שוויון האדם, החירות, זכויות האדם וזכויות המיעוט, חופש הדעה והדיבור, חשיבות האופוזיציה והפרדת הרשויות); יש עיסוק בקבוצה זו בתחומים רבים של צדקה וחסד ברמה הדומה לזו שבקבוצה החרדית-לאומית, אך לעתים באים לידי ביטוי בקבוצה זו גם יסודות של "תיקון עולם" במשמעם האוניברסלי, ונטייה בולטת להשתלב בארגונים ארציים ועולמיים, כמו ארגונים של איכות הסביבה; יש בקבוצה זו נטייה להדגיש ערכי מוסר, תרבות וציונות, מתוך ירידת המתח ביחס לארץ ישראל; ויש בה נכונות לפשרות דה פקטו למען שלמות העם והחברה. בנוגע למדינת התורה הדעות חלוקות: חלק בקבוצה זו דומה לקבוצה החרדית-לאומית בשאיפתו למדינת ישראל כ"מדינת התורה", וחלק אחר בה שולל את האפשרות האקטואלית למדינה כזו ומניח את קיומו של רוב חילוני, או אפילו מיעוט חילוני גדול, לטווח ארוך - כזה שלא יהיה אפשר להחיל עליו את כללי מדינת התורה. בקבוצה זו יש נטייה בולטת להתרחק ממגמות משיחיות (אמיתיות או מדומות), ותחת זאת להסתמך על ריאליזם היסטורי.

לאן מועדות פניה של הציונות הדתית?

- בשנים האחרונות דנתי בנושא עם אישים בציונות הדתית שעניינם בתחום המחקרי וגם בשדה החינוכי. ארבע אפשרויות משוערות עלו בדיונים אלו:
1. הציונות הדתית תלבש אופי חרדי-לאומי: החרדיות הלאומית, בגלל נוכחותה המסיבית והמתגברת בחדרי המורים של מוסדות החינוך, תגבר על האורתודוקסיה המוררנית ותעלים אותה.
 2. הקיטוב יימשך ויסתיים בפילוג: החרדים הלאומיים ינועו לחרדיות, והאורתודוקסים המודרניים - לעבר החילוניות. בתהליך מתמשך יעלים פילוג זה את הציונות הדתית כדרך שנעלמה תנועת פועלי אגודת ישראל (פאג"י) מהנוף הציבורי.

3. הציונות הדתית תלכש אופי אורתודוקסי-מודרני: האורתודוקסיה המודרנית תגבר ותטביע את חותמה על הציונות הדתית, על חשבון החרדיות הלאומית, שתיעלם לתוך התנועות החרדיות.

4. הציונות הדתית תוסיף להתקיים בפיצולה הנוכחי. לדעתי, עד כמה שאפשר להעריך התפתחות היסטורית לטווח של דור אחד קדימה, הציונות הדתית לא תיעלם (כלומר סעיפים 1-2 לא יתקיימו). מסקנה זו נובעת משורה של הערכות, שאפרט להלן.

גורמים המעכבים פיצול בציונות הדתית, ומעודדים את המשך קיומה

1. רצף, לא קיטוב

אכן יש חלוקה למגזרים בציונות הדתית, והיא ניכרת בחינוך (כגון ההפרדה בין בתי הספר הממלכתיים-דתיים לבתי הספר הפרטיים), בפוליטיקה (למשל הפיצול בין "הבית היהודי" ל"איחוד הלאומי") ועוד, אך בסופו של דבר לא מדובר בקיטוב של ממש אלא בהימצאות על רצף. לאמור, לא שני גושים שונים לפנינו, הנבדלים לגמרי זה מזה, אלא שני גושים האחוזים זה בזה ומשלחים זרועות זה לזה (לחיבוק ולעיתים גם לניגוח). המשותף לשני המחנות הקרובים-רחוקים רב מן המפריד ביניהם. הערכה זו מתאימה לתוצאות סקר מכון גוטמן מ-1993, שקבע קביעה חד-משמעית, כי "אין בישראל אבחנה חדה בין דתיים לחילוניים, ונכון יותר לדבר על קשת רחבה של זהויות ביחס לעולם הדתי". והנה, מאז 1993 ועד היום התרחבו תהליך שבירת המחיצות המגזריות ותהליך ההתגוננות, הן בחברה הישראלית כולה הן בתוך הציונות הדתית. נוסף על כך, נכון לדבר על תת-קבוצות באורתודוקסיה המודרנית וגם בחרדיות הלאומית: למשל, חרדי-לאומי אחד מתנגד לטלוויזיה אך לומד באקדמיה, ואילו עמיתו נוהג בדיוק להפך.

2. המתח בין המחנות - לפחות בחלקו הגדול - הוא דיאלקטי ופורה

נראה, שהקוטביות בין הגושים, יותר משהיא מובילה להתרחקות הדדית היא מובילה למתח דיאלקטי ופורה ביניהם. החרדי-לאומי אינו רוצה להינתק מהחברה הישראלית, וממילא התערותו, אפילו החלקית, בצה"ל, בכלכלה ובתחומים ציבוריים נוספים מגבירה את מגמתו שלא להתרחק מהחברה הישראלית (זו, כנראה, גם מסקנתו העיקרית מהגירוש מגוש קטיף). מנגד, החרדי הלאומי מאתגר את האורתודוקס המודרני לבל יתרחק אף הוא מעבר לגבולות האורתודוקסיה. אדרבה, בהקדמה לעיל של הרב פרופ' שאול ברמן הובאה הערכות, כי דווקא "מגוון האידיאולוגיות שהיה תמיד חלק מעולמם של שומרי תורה ומצוות, הוא אחד הגורמים האחראיים להחייאה המוצלחת של היהדות בדורנו, החל בחילוקי הדעות המתבטאים בתוך התלמוד עצמו... ועד הפער שבין הרציונליסטים לאנשי הקבלה, ובין החסידים למתנגדים". לפיכך, המתח בין המחנות אינו בהכרח שלילי, אלא גם חיובי ומאתגר.

דוגמה בולטת לכך, וגם גורם המגביר את הסיכוי להמשך ה"יחד" בציונות הדתית, היא תנועת בני עקיבא. בשנים האחרונות, על אף הטענות הנשמעות על התחרות התנועה, הדיון בתוכה פורה וחינוכי. אפשר להיווכח בכך למשל בכל ועידה, שהיא חוויה

חינוכית גדולה בזכות מגוון הדעות המושמעות בה. אמנם יש בציונות הדתית תנועות נוער שוליות (בכמותן) המייצגות הן ציבור חרדי-לאומי (כמו אריאל, ששולט בה צבע רעיוני אחד) הן ציבור ליברלי (כמו חלק מהצופים הדתיים); אך העובדה שתנועות אלה אינן גדולות בעשרות השנים של פעילותן, ואין רישומן ניכר לא במדינה ולא בציונות הדתית, מעידה שבשביל הרוב הגדול של הנוער, מכל הזרמים, תנועות אלה אינן תחליף אמיתי לתנועת בני עקיבא, על מגוון עמדותיה.

3. "הרנסנס היהודי" ממתן את הדיכוטומיה בין האורתודוקסיה המודרנית לחרדיות הלאומית

ספרו האחרון של יאיר שלג⁵³ מלמד (דבר שידוע היטב גם מניסיונם של רבים) כי בשני העשורים האחרונים, ובייחוד בשנים האחרונות, מתרחשת רעידת אדמה בחברה הישראלית - מעין "רנסנס יהודי", שמשמעו שהישראליות נעשית יהודית יותר. מחד גיסא, יותר חילונים נפתחים לזהותם היהודית; ומאידך גיסא, הדתיים מרגישים מאוימים פחות על ידי החילונים, ועיסוקם ביהדות נושא אופי "יותר תרבותי ורוחני מאשר הלכתי". הם גם מוכנים יותר מבעבר לטפח את ייחודם כקהילה דתית, אך גם כזו המעורבת יותר בעולם החילוני. אמנם "הרנסנס היהודי" הוא עדיין תופעה של אליטות (כמו בכתי המדרש החילוניים), אבל הוא כבר ניכר בפרהסיה, כגון בתקשורת ובמוזיקה. התופעה חיה ותוססת ונראה שהיא בת קיימא. מסגרת המאמר אינה מאפשרת הרחבה בעניין חשוב זה, אבל המסקנה העולה ממחקרו היא שהמשיכה ההדרית בעולם החילוני-דתי איננה צנטריפוגלית, דהיינו מן המרכז החוצה כלפי הקצוות (כלומר בכיוון של העמקת הדיכוטומיה הקיימת), אלא אדרבה, היא הפוכה - זורמת מן הקצוות פנימה ויוצרת רצף של ישראליות יהודית נינוחה יותר. שלג אף מביע הערכת סיכום שלפיה ייתכן שהדתיות החדשה תשפיע בו זמנית על הפנים והחוץ של מדינת ישראל. כלפי פנים, היא עשויה לטשטש את הדיכוטומיה בין דתיים לחילונים, והיא תבטא מגוון רחב של תופעות תרבותיות ודתיות. תרבותה תופרה ותועשר, הקיטוב בחברה הישראלית יקטן, והסולידריות בתוכה תגדל. וכלפי חוץ, תופעה זו עשויה לתת תשובה יהודית-אוניברסלית לבעיית האדם ומקומו המנוכר בעולם. תהליכים כאלה עשויים להשפיע על המתרחש בציונות הדתית, ובסך הכול לרכך את הקיטוב בין האורתודוקסיה המודרנית לחרדיות הלאומית.

4. השתלבותם הגוברת של צעירים דתיים בחברה הישראלית הכללית

בספרו הקודם של יאיר שלג⁵⁴ המחבר מנתח את התופעה המתרחבת של השתלבות חסרת תקדים של צעירים דתיים, מכל קצוות הציונות הדתית, ובכלל זה צעירים בעלי נטייה חרדית-לאומית, במערכות החיים של המדינה (תופעה המוכרת היטב לכל מי שמעורה בנושא): באמנות (בשירה ובפרוזה, בתאטרון, בקולנוע ובמוזיקה), באקדמיה ובמשפט, במנהל הציבורי והפוליטי, ואולי בתחום הבולט ביותר - בצבא (ביחידות הקרביות ביותר ובקצונה). התופעה אכן רחבת היקף: היא אינה מיסיונרית, כחשדם המופרך של כמה פוליטיקאים, אלא נובעת מחינוך יהודי-ציוני בסיסי ומביטחון עצמי

53 י' שלג, מעברי ישן ליהודי חדש: רנסנס היהדות בחברה הישראלית, ירושלים 2010.

54 י' שלג, הדתיים החדשים: מבט עכשווי על החברה הדתית בישראל, ירושלים 2000.

גובר והולך. תופעה זו לכדה דייה להבטיח שהאורתודוקסיה המודרנית לא רק שלא תיעלם, אלא היא גם עשויה למשוך אליה צעירים רבים מן המגזר החרדי-לאומי. משמע, שני המחנות בציונות הדתית ימשיכו לפרוח, יותר מאשר להיעלם.

5. גם במקום המגורים, הדור הצעיר ממצע את הקטבים

לפני כשנה פרסמה ליאורה מינקה, יו"ר "אמונה", סקר חברתי מקיף ומקצועי שערכה, ואחת השאלות התמקדה בתכנון מקום המגורים העתידי של הדור הצעיר. מן התשובות עולה, שלא פחות משני שלישים (!) מהדור הצעיר של הכיפות הסרוגות סבורים שבעתיד הם לא יגורו ביישובים דתיים הומוגניים (למשל התנחלות דתית), אלא ביישובים מעורבים (כגון רעננה). על פי העולה מבדיקתי, הסיבה העיקרית לכך היא רצונם בחופש. לכן, בבתי הכנסת שלהם, ובסביבה שבה יגורו בעתיד, הם כמובן ישמרו את ההלכה ויהיו חברים נאמנים בקהילתם המקומית, אבל הם יתנהלו מתוך בחירה חופשית של דרכם, והשכנים שלהם בבית וברחוב יהיו כלל עם ישראל: חילונים, מחללי שבת, מסורתיים, אשכנזים, מזרחים, עולים חדשים וכל היתר. התפתחות כזו תצמצם בדיעבד את הפער בין המחנות בציונות הדתית.

6. המשפחתיות

תופעת הנתק בין הקבוצות, למשל התופעה של צעירות שאינן משתדכות אלא לתלמידי ישיבות ה"קו" (של הר המור), היא שולית. אדרבה, הציונות הדתית בולטת במיוחד באופי המשפחתי האינטימי שלה. שלא כעולם החרדי, שיש בו מחיצות והדרות לרוב בין עדות, בין חסידויות ועוד, בציונות הדתית יש עירוב. אפשר לראות הרבה משפחות שיש בהן בנים ובנות, חתנים וכלות, וגם נכדים, מכל הסוגים באותה משפחה: אורתודוקסים-מודרניים וחרדים-לאומיים, ספרדים ואשכנזים, תורניים ודתל"שים. לאמור, יש יכולת להתעלם משאלות אידאולוגיות ולקיים זהות משפחתית חזקה, המשמשת בסיס לאותה אמרה עממית, "חוק הדתיים השלובים" (המצביעה על קשר משותף בין שני "סרוגים" כלשהם הנפגשים באקראי: שבט משותף בבני עקיבא, כיתה שלמדו בה יחד בישיבה או שירות משותף בצבא). תופעת המשפחתיות היא אפוא גורם נוסף הממתן את הפיצול בציונות הדתית.

7. הפיצול בעולם החרדי

אמנם לא דנתי לעיל בעולם החרדי (נושא שנחקר הרבה), אולם בפועל, וכמו בציונות הדתית, גם אצלם יש פיצולים, הנובעים ממחלוקת ביחס למודרנה. חלק קטן אמנם מקציץ ומתרחק עוד יותר מהמודרנה (בייחוד במסגרות החינוך, אך גם בעוד תחומים, כמו בקווי "מהררין"), אך חלק אחר נפתח, ולו בעל כורחו, למודרנה, ויש מעין "חזרה בתשובה" בחברה זו (בגלל לחץ כלכלי ואולי גם ציבורי). חרדים רבים נפתחים לישראליות ולמודרנה: בצבא (למשל הגיוס לנח"ל החרדי), במשימות לאומיות (זק"א ושירות לאומי), באקדמיה (אם כי מוגבלת לתחומים מסוימים: לימודי עבודה סוציאלית, מחשבים, משפטים, ראיית חשבון ועוד כמה), וגם בתקשורת, באינטרנט ובתקשורת הסלולרית, ואף בבילויים (מסעדות, אתרי נופש, מופעים של כוכבי זמר ועוד). גם הציות של החרדים להנהגתם התורנית אינו מובטח כבעבר ("מתחת לפני

השטח הציות לגדולי התורה הולך ונחלש – לא בערעור מפורש על סמכותם, חלילה, אבל כהחלט ברמת הציות בפועל להוראותיהם”⁵⁵. אם יימשך תהליך זה של קבלה חלקית של המורנה בעולם החרדי, הוא עשוי להשפיע השפעה חיובית על המנהיגות החרדית-לאומית, הרואה בהנהגה החרדית דגם הראוי לחיקוי, או לפחות להערכה (כמו שתפס למשל הרב מרדכי אליהו זצ”ל).

8. החינויות של האורתודוקסיה המודרנית

האורתודוקסיה המודרנית היא זרם אותנטי בעל חינויות עצומה, הנטוע עמוק במסורת היהודית המרכזית⁵⁶ (ולדעתי, אף עמוק יותר מהזרם החרדי-לאומי, וקל וחומר מהזרם החרדי). לכן היא לא תיעלם, וכמוה גם לא הציונות הדתית, כמו שהדת היהודית לא סביר שתיעלם. היא החזיקה מעמד בתנאים קשים מאוד, וכמעט בלתי אפשריים, בגלות ארוכה, ובוודאי לא תיעלם משנוצרו סוף-סוף תנאים טובים הרבה יותר להמשך התפתחותה.

9. הציונות הדתית נחוצה לחברה הישראלית

דבריי להלן הם בגדר משאלת לב יותר מאשר הערכה: החברה הישראלית בימינו צריכה מאוד את הדתיות, כשם שהיא צריכה את החילוניות התרבותית הנבונה.

היא צריכה את החילוניות, מפני שהתעצמות חריפה של הדת תגרום חלילה להרס עצמה. התנ”ך הוא שמספר לנו על “התועבות הרעות” ועל “התועבות הגדולות” שעשו הכוהנים עצמם (יחזקאל ח), ועל נשים ש”ביכו את התמוז” (שם, ה), כחלק מהשחתה דתית אלילית שהתרחשה, למרבה התימהון והבושה, בתוך בית המקדש הראשון. חז”ל הם שסיפרו לנו על ירידתם המוסרית החמורה של הכוהנים הגדולים בבית המקדש השני, שקנו את משרותיהם בכסף, ועל ההשחתה הגדולה של המידות שהייתה אז. ומי יתקע לידינו שכל זה לא יחזור אלינו בדורנו, ובעוצמה חזקה יותר? לא צריך לצטט את הלורד אקטון בן המאה השמונה-עשרה באנגליה כדי ללמדנו ש”הכוח משחית”. שהרי כל כוח משחית: כוח צבאי, כוח כלכלי, ולמרבה הצער, גם כוח דתי. וכבר הזוירה אותנו התורה (בדברים יז) בנוגע למלך, שלא ירום לכבו; וכמה צדק אברבנאל, בן דור גירוש ספרד, שהרחיב בעניין ההשחתה של מלכי ישראל ויהודה, שאפילו מלכים-נביאים (כמו שלמה ודוד) היו חלק ממנה. מסיבה זו, ובאופן פרדוקסלי לגמרי, הדת עצמה זקוקה לחילוניות שורשית ובריאה: אפיקורסית, ולא עם-ארצית; אתאיסטית, אך לא אלילית; יהודית, אך לא נהנתנית (כמו שהיו פעם ח”י ברנר, ברל כצנלסון וקדיש לוז); וכל זאת, כדי למנוע אותנו מגיוון ואת דתנו מלהשחית את עצמה (וסכנה זו היא ממשית וריאלית). עם זאת, אנו זקוקים כמובן לדתיות שורשית, חזקה ואיתנה, האחווה בכל נימיה בתורה, בהלכה ובמוסר החברתי, אבל פתוחה לעולם ולתרבותו החיובית. וזו הרי תמציתה של האורתודוקסיה המודרנית, וזאת התרומה הנדרשת ממנה כל כך לחברה הישראלית של ימינו.

ואף על פי כן, ולמרות עמדותי האופטימית לעיל, הנה בגלל הנחיתות המספרית הקיימת היום בשדה החינוך, והנובעת מהממצא הסטטיסטי שלפיו המורים והר”מים

55 שם, עמ’ 163.

56 הנושא נדון בבמות שונות ולא כאן המקום להאריך בו.

החרדים-לאומיים, בוגרי ישיבות חרדיות-לאומיות, נמצאים כמעט בכל מוסד חינוכי של הציונות הדתית ומשפיעים על עיצוב עולמם של המתחנכים בו, יש צורך תורני ולאומי בהתארגנות מחודשת מצד האורתודוקסיה המודרנית כדי להיאבק על עמדותיה ביהדות ובציבוריות הישראלית. כבר התחילו בכך "כנסי לביא" (מיסודם של הקיבוץ הדתי וישיבה-אוניברסיטה), ואחר כך כנסי "עדה" (בארץ ובארצות הברית), אבל פעולתם נפסקה, ויש צורך גדול לתת לפעילות זו תנופה חדשה.⁵⁷

57 איש חינוך מנוסה טען בפניי שהרבה הורים שולחים את בניהם לחינוך חרדי-לאומי בגלל רתיעתם מהמיליטנטיות השמאלנית של כמה מדוברי האורתודוקסיה המודרנית. הוא הציע, שכשם שבציבור החרדי-לאומי יש המנסים לרסן את הקיצוניות לכיוון ימין, כך צריך לעשות בציבור האורתודוקסי המודרני - לכיוון השני. שני הזרמים המרכזיים אחראים למניעת הקיטוב ולקיומו של דיאלוג פורה ביניהם.